

Кенжебай А.С.¹, Дарменова Ф.А.¹

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті
Қазақстан, Алматы қ.

ЕРТЕ БАЛАЛАР АУТИЗМІ БАР БАЛАЛАРДЫҢ АТА АНАЛАРЫМЕН ЖҮРГІЗІЛЕТІН ЖҰМЫСТАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Ұсынылған мақалада ерте балалар аутизмі (ЕБА) бар балалардың ата аналарының психологиялық жай күйлері көрсетілген. ЕБА бар балаға көмек көрсетудің маңызды шарты бүкіл отбасын кешенді сүйемелдеуді ұйымдастыру болып табылады. Мұндай жұмыстың негізгі міндеттері-ата-аналарды ақпараттық және психологиялық қолдау және балаларды оқыту мен тәрбиелеу мәселелерінде олардың құзыреттілігін арттыру болып табылады.. Ата-аналармен жұмыс кезінде мамандар баланың мүддесі үшін сенім мен серіктестікті нығайтуға ықпал ететін этикалық нормалар мен ережелерді сақтау маңызды. Бұл мақалада ЕБА бар балаларға жан-жақты қолдауды ұйымдастыру барысындағы ата аналардың рөлі қарастырылған.

Түйін сөздер: отбасы; ерте балалар аутизмі; әлеуметтік орта; психологиялық күй; психологиялық қолдау.

Кенжебай А.С.¹, Дарменова Ф.А.¹

¹Казахский Национальный Педагогический Университет имени Абая
Алматы, Казахстан

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАБОТЫ С РОДИТЕЛЯМИ ДЕТЕЙ С РАННИМ ДЕТСКИМ АУТИЗМОМ

Аннотация

В данной статье раскрываются психологические состояния родителей детей с детским аутизмом. Так как одним из важных условий оказания помощи детям с детским аутизмом является организация комплексного сопровождения всей семьи. Основными задачами такой работы является информационная и психологическая поддержка родителей и повышение их компетентности в вопросах обучения и воспитания детей с особенностями в развитии. Также важно отметить что при организации работы с родителями важно соблюдать этические нормы и правила, способствующие укреплению доверия и партнёрства между родителями и ребёнком с детским аутизмом.

Ключевые слова: семья; ранний детский аутизм; социальная среда; психологическое состояние; психологическая поддержка.

Kenzhebay A.S.¹, Darmenova F.A.¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University
(Kazakhstan, Almaty)

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF WORKING WITH PARENTS OF CHILDREN WITH EARLY CHILDHOOD AUTISM

Abstract

This article reveals the psychological states of parents of children with childhood autism. Since one of the important conditions for providing assistance to children with childhood autism is the organization of comprehensive support for the whole family. The main tasks of this work are informational and psychological support for parents and improving their competence in the education and upbringing of children with special needs. It is also important to note that when organizing work with parents, it is important to observe ethical norms and rules that promote trust and partnership between parents and a child with childhood autism.

Key words: *family; early childhood autism; social environment; psychological state; psychological support.*

Кіріспе. Тиімді түзету жұмыстарының және ЕБА бар баланың бейімделуінің ажырамас бөлігі-оның отбасымен жүргізілетін жұмыс. Баланың дамуындағы бұзылулар, оның мінез-құлық проблемалары стресстің көзі болып табылады және барлық отбасы мүшелерінің бейімделуіне әкеледі. Баланың бойындағы белгілі бір кемістіктер бейімделу кезінде, әдетте, отбасылық қатынастардың бүкіл мүшелерінде өзгерістер мен деформациялар пайда болады: некедегі проблемалар, әлеуметтік оқшаулау артып, ата-аналардың психикалық ресурстары сарқылуына әкеліп соғады. Бұл жағдайда ата-ана стресске қарамастан өзінің ата-аналық функцияларын орындай алуы керек, сонымен қатар баламен жүргізілетін жұмыстың міндеттерін, кезеңдері мен түпкі мақсаттарын түсінуі керек. Мамандардың міндеті – ЕБА бар балада өмірлік қажетті дағдыларды қалыптастыру, оларды іске асыру үшін тек маманмен өзара іс-қимыл кезінде ғана емес, үйде, мектепте және басқа да қоғамдық орындарда жағдай жасау. Бұл ата-аналардың стресс деңгейін едәуір төмендетеді және одан әрі түзету және дамыту жұмыстары үшін қажетті ресурстарды жасайды. Ата-аналармен жұмыс істеудің түпкілікті нәтижесі-барлық мүшелерінің одан әрі өсуі мен дамуы мүмкіндігімен бүкіл отбасының тәуелсіз бейімделген жұмысы.

Даму ерекшеліктері бар баласы бар отбасымен болатын процестерді қарастырған кезде бірнеше аспектілерді бөлуге болады: баланың ауру жағдайына бейімделу проблемалары, ата-ана мен бала қарым-қатынасы, ата-ана мен мамандардың өзара әрекеттесуі.

Диагноз қойылған уақытқа қарамастан, даму бұзылулары бар баланың пайда болуы әрдайым соқтығыс болып табылады, өйткені ата-аналар бастан кешіретін стресстің жоғары деңгейі олардың психикалық және физикалық денсаулығы саласындағы бейімделу процестерімен бірге жүреді және адам қызметінің барлық деңгейлерінде өзгерістерге әкеледі. Бала бойындағы кемістік-бұл ата-аналар үшін ауыр жағдай, ол ата-аналармен бірге қиын жағдайларға тән күйзелісті тудырады. Бала бойындағы кемістіктің нәтижесінде ата-аналарда оның салауатты келбеті, армандары, болашақ өсуіне байланысты үміттері жоғалады. ЕБА бар баласы бар ата-аналардың тәжірибесі көбінесе даму ерекшеліктері бар балаларды тәрбиелеп отырған барлық ата-аналардың тәжірибесіне ұқсас, бірақ сонымен бірге олардың өзіндік ерекшеліктері бар

Зерттеу әдістері. Аутизм - бұл жалпы дамудың бұзылуы, ол 3 жасқа дейін көрінеді және әлеуметтік өзара әрекеттесу мен қарым-қатынастың сапалы бұзылуымен, сондай-ақ шектеулі мүдделермен және қайталанатын стереотиптік мінез-құлықпен сипатталады. Әдетте, соңғы диагноз үш жастан кейін жасалады. Осы уақытқа дейін, бұрмаланған дамудың белгілі бір белгілерінің болуына қарамастан, мамандар көбінесе оларды жеңіл неврологиялық бұзылулар немесе психикалық немесе сөйлеу дамуының тежелуі ретінде бағалайды. Диагностиканың қиындықтары, бұзылулардың әртүрлілігі мен гетерогенділігі, белгілі бір белгілердің тұрақты болмауы, теориялық және түзету тәсілдерінің әртүрлілігі ата-аналардың баланың диагнозын қабылдауын қиындатады және оларды көптеген психикалық қиындықтарға әкеледі. Бұзылулардың айқын еместігі (әсіресе аутистикалық бұзылулардың жеңіл түрлерінде) көбінесе диагнозды жоққа шығаруға бейімділік

тудырады, маманнан маманға баруға шақырады, бұл отбасын одан да көп күйзеліске ұшыратады және емдеуді кейінге қалдыруға әкеледі.

Жедел дағдарыс бала туылғаннан кейін, диагноздан кейін немесе оның жағдайының ауырлығын түсінумен аяқталған белгісіздік кезеңінен кейін басталатынына қарамастан, ата-аналар үшін жаңа өмір шындығына бейімделудің ұзақ кезеңі басталады. Әрбір жағдай – бала денсаулығының нашарлауы, даму деңгейін бағалайтын тесттің нашар нәтижелері, мінез – құлықтағы оғаштықтардың пайда болуы, балабақшаға барудың басталуы, мектепті таңдау немесе болашақ мамандыққа дайындық болсын-ата-аналар үшін қауіпті және алаңдатарлық импульстарды қамтуы мүмкін, олармен күресуді үйрену керек. Ата-аналар ерекше психологиялық жағдайға тап болады: бұл баланың ауруын емдеуге қарағанда ауыр және көбінесе бала қайтыс болғаннан да ауыр. ЕБА балалары бар отбасылардағы тәжірибенің шиеленісі дамудың басқа ауыр бұзылулары бар балалары бар отбасыларға қарағанда күшті.

Стресс көбінесе ЕБА бар баланы тәрбиелеп отырған аналарда көрінеді. Бала ерте жастан бастап ананы ынталандырмайды, көзіне қарамайды, қолында болғанды ұнатпайды, кейде оны басқа адамдардан да шығармайды, байланыста артықшылық бермейді. Мұндай бала оған жеткілікті эмоционалды жауап бермейді, қарым-қатынас қуанышы. Бұл ЕБА бар балалардың аналарында депрессияға, астено-невротикалық көріністерге әкеледі. ЕБА бар балалары бар аналардың зерттеулері олардың балаларға деген эмоционалды қатынасы дұрыс, позитивті болып қала беретінін көрсетті. Танымдық деңгейде баланы бағалау көбінесе нәрестелік болып табылады, ананың баласын түсінудегі, оны тәрбиелеу моделін құрудағы және әлеуметтік ортаға "ену" мүмкіндігінің қиындықтарын көрсетеді. Аналар көбінесе рөлдік жетілмегендіктің кешенін және науқас баланың ерекшеліктеріне икемді бейімделудің мүмкін еместігін дамытады. Сонымен қатар, олар балаларына тәуелділікке байланысты жеке бас бостандығы мен уақытының шамадан тыс шектеулерін сезінеді.

ЕБА бар балалармен жұмыс жасаудағы басты міндет – жаңа дағдыларды қалыптастыру және қажетсіз мінез-құлықты жою. Мұндай жұмыс жеке және топтық режимде де жүргізілуі мүмкін. Маманның алдына қойған міндеттерінің бір бөлігі топта оқыған кезде ғана шешілуі мүмкін. Мұндай міндеттерге құрдастарымен өзара әрекеттесу дағдыларын қалыптастыру (мысалы, ойын немесе басқа бірлескен іс-шаралар), топта қабылданған нормалар мен ережелерді игеру (өз кезегін күту, кездесуде сәлемдесу және т.б.) жатады. Топтық жұмыстың ерекше форматы –балалар мен ата-аналар тобы, оған балалар ата-аналарымен бірге қатысады. Мұндай топтағы сабақтар, ең алдымен, ата-аналарға баланы жаңа дағдыларға үйрету тәсілдерін игеруге мүмкіндік береді. Бұл, біріншіден, баланың күнделікті өмірде қолданған дағдысы үшін, басқаша айтқанда, дағдыларды жалпылау үшін қажет. Екіншіден, ата-аналардың алған дағдылары оларға баласына сабақ барысында әртүрлі себептермен қалыптастыру мүмкін емес басқа дағдыларды үйретуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, ересектер өздері қолдана алатын жағымсыз мінез-құлықты жоюға бағытталған әдістерді игереді.

Нәтижелерді талдау. Балалар-ата-аналар тобындағы сабақтар ата-аналарға мүмкіндік береді:

- мамандардан және басқа ата-аналардан қолдау алу;
- басқа ата-аналардың және басқа балалардың мінез-құлқын бақылау;
- өз тәжірибеңізбен бөлісу және басқа ата-аналардың тәжірибесі туралы білу

Сабаққа кіріспес бұрын оқу мақсаттарын анықтау керек. Бұл жұмыстың өте маңызды кезеңі, оның сәттілігін анықтайды. Бір жағынан, жақын мақсаттар мүмкіндігінше нақты тұжырымдалуы керек. Тек осы жағдайда оқытудың тиімді әдісін таңдауға және жұмыс нәтижесін үнемі бағалауға болады. Сонымен бірге, ата-аналар алыс болжамға алаңдайды: бала мектепте оқи ала ма, достары бар ма, ата-анасы болмаған кезде қалай өмір сүреді. Маман мұндай алаңдаушылықтарға түсіністікпен қарап, ықтимал

перспективаларды талқылауы керек, ал ересектердің назарын тікелей оқу мақсаттарына үнемі аударады. Мақсаттар міндетті түрде ата-аналармен келісілуі керек, олар қазіргі уақытта баланы басқа нәрсеге емес, дәл осылай үйрету маңызды екенін, егер ол белгілі бір шеберлікті игерсе немесе қажетсіз мінез-құлықтан арылса, баланың өміріндегі қандай өзгерістер болатынын түсінуі керек

Аутистік спектрдің бұзылулары бар балаларды тәрбиелеп отырған отбасылар балалардың өзара әрекеттесу, оқыту және мінез-құлқын түзету әдістері туралы қажетті білімдерінің болмауына байланысты жиі өз проблемасына тап болады. Өмірдің қиын жағдайында надандық жағдайында ата-аналар ауыр стрессті бастан кешіреді, депрессия, ашу-ыза, балалармен қарым-қатынаста айқындық, үмітсіздік пайда болады. Достық байланыстар жиі жойылып, отбасы оқшаулануына әкеліп соғады. Мұндай жағдайларда ересектер де, балалар да қолдау мен көмекке мұқтаж, оны әртүрлі жолдармен қамтамасыз етуге болады және қажет. Мұндай көмек көрсетудің тиімді әдістерінің бірі-ата – ана мен баланың интенсивтілігі-шектеулі уақыт аралығында көптеген сабақтарға толы көшпелі оқыту бағдарламасы.

Ата-ана мен бала қарқындылығы форматындағы сабақтар балаларға асханаға, Мәдени іс-шараларға (мысалы, мерекелер немесе кинотеатр) бару сияқты маңызды әлеуметтік дағдыларды үйретуге мүмкіндік береді. Бұл іс-шараларға қатысу балалардан көптеген дағдыларды игеруді талап етеді (асханада тыныш кіріп, үстеліңізге отырыңыз, тамақтанар алдында және одан кейін қолыңызды жуыңыз, тамақтану кезінде тұрмаңыз, ыдыс-аяқты тазалаңыз). Бұл жұмыс форматы білім беру мекемесіндегі түзету сабақтары шеңберінде апта сайынғы қысқа кездесулермен бұзу бойынша бірқатар қосымша мүмкіндіктер береді. Бейімделген ортаны құруға және оған баланы, сондай-ақ оның бүкіл отбасын орналастыруға мүмкіндік бар, бұл өз кезегінде ата-аналарға білім беру әдістері мен әдістерін тиімді үйретуге ықпал етеді.

Қарқындылық аясында балалар үшін күннің дұрыс режимі ұйымдастырылады, ол визуалды кесте түрінде ұсынылады. Ата-аналар баланың назарын кестеге аударады, осылайша оның мінез-құлқын ұйымдастырады және іс-әрекетін құрылымдайды. Тұрақты, күн сайын қайталанатын режим балалардың жаңа жағдайларға тез бейімделуіне ықпал етеді. Сонымен қатар, бұл балаларды маңызды тұрмыстық және әлеуметтік дағдыларға үйретуге және алынған тәжірибені үйде де режимді ұйымдастыруға ауыстыруға мүмкіндік береді. Күн тәртібінің құрылымына өз заттарын тазалау, төсек, киіну, жуыну, тамақтану, өз бос уақытын ұйымдастыру, сәлемдесу (қоштасу) және т. б. сияқты маңызды сәттер кіреді.

ЕБА бар балаларда ойын жиі болмайды, оның барысында сюжет ойналады, әсіресе алмастырғыш заттарды қолдана отырып. Сондықтан қарқынды жұмыстың маңызды бағыты – балаларға ойын дағдыларын үйрету, ал ересектерге балалармен қалай ойнауға үйрету. Ол үшін балалар арнайы дайындалған бөлмеде ойыншықтармен ойнай алатын ойын сағаты күнделікті кестеге енгізіледі. Ата-аналарға ойынның не үшін қажет екендігі, балалық шақта ойнау қаншалықты маңызды, балаларды қалай ойнауға үйрету керектігі туралы айтылады. Алдымен, мамандардың жетекшілігімен балалар Күнделікті рөлдік ойындарға, ережелері бар ойындарға қатыса бастайды, содан кейін қайтадан рөлдік ойындарға қатысады, бірақ өздігінен, қиялға айналады, алмастырғыш заттарды қолдана отырып, белсенді шығармашылық қиял мен қиялды тудырады. Бастапқыда ата-аналарға ойынға қатысу қиын болуы мүмкін, бірақ мұғалімдердің іс-әрекеттерін байқауға, олардың көмегіне сүйенуге қабілетті бола отырып, олар балаларға ойнауды үйретіп қана қоймай, бірге ойнаудан да ләззат алады.

Аутистік спектрдің бұзылулары бар балаларды тәрбиелеп отырған отбасылар көбінесе әлеуметтік мәселелерге ұшырайды, баламен өзара әрекеттесу жолдары, оқыту әдістері, балалардың мінез-құлқын түзету туралы қажетті білімдері жетіспейді. Бір кездері қиын өмірлік жағдайға тап болған ата-аналар қатты стрессті бастан кешіреді, депрессия, ашуланшақтық, балалармен қарым-қатынаста айқындық, үмітсіздік пайда болады. Достық

байланыстар жиі жойылып, отбасы оқшаулануда. Мұндай жағдайларда ересектер де, балалар да қолдау мен көмекке мұқтаж, оны баламен және оның отбасымен қандай-да бір жолмен араласатын барлық мамандар бере алады және қамтамасыз етуі керек. Бүкіл отбасына білікті көмек көрсету үшін тек кәсіби білім мен дағдыларға ие болу жеткіліксіз. Ата-аналардың психологиялық жағдайының ерекшеліктерін түсіну, қарым-қатынастың этикалық нормаларын сақтау, балаларды ғана емес, ата-аналарды да оқыту әдістерін меңгеру, сондай-ақ оларға психологиялық көмек көрсету қажет.

Қортынды. Отбасы баланың жеке басын қалыптастыру мен дамытуда маңызды рөл атқарады. Ата-аналардың басшылығымен бала өзінің алғашқы өмірлік тәжірибесін, қоршаған шындық туралы қарапайым білімін, қоғамдағы өмір сүру дағдылары мен дағдыларын алады. Баланың қоғамға бейімделуі мен интеграциясының сәттілігі көбінесе отбасына байланысты.

Психологиялық қолдау қатаң сараланған және ЕБА бар баланың отбасы өмір сүретін шындыққа мүмкіндігінше жақын болуы керек. Кеңес беру барысында ата-аналарға оның өмірінің әртүрлі кезеңдерінде қандай қиындықтар туындауы мүмкін екенін айту керек. Баланың өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларын дамыту, оны отбасының өмірлік іс-әрекетіне қосу, физикалық немесе зияткерлік өміршеңдігін ескере отырып, "тұрмыстық тәуелсіздікке" тәрбиелеу қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Volkmar F. R., Vaizner L. A. *Aýtızm: praktikalıyq nusqaýlyq ata-analar, otbasy músheleri jáne muǵalimler. Ekaterinbúrg: Rama, 2014.*
2. Eidemiller E. g. *Otbasylyq diagnoz jáne otbasylyq psihoterapia. Spb., 2003.*
3. *Oqytý doıbydan: qaǵıdalary men ádisteri. Ádistemelik qural. A.A. Júnisova, B. S. Halyqova, A. K. Rsaldınova, A. B. Ahanova, A. E. Meshimbaeva, S. V. Shaf, J. S. Mýrzalıeva, V. S. Krivorýchko, A. A. Bıdaıbaeva, D. V. Aberemko. - Almaty 2020-384 bet.*
4. *Múmkindigi shekteýli balalardy beıimdeý jáne ońaltý: oqý quraly. - M: RGSÝ baspasy, 2014-364 bet.*
5. *Damýynda problemalary bar balalarga arnauy psihologialyq kómehti uıymdastyru jáne ustaý: Oqý.posobie dlá stýd.joǵary mekemeler.prof. bilim berý / Ýlenkova ý. V., Lebedeva O. V. - 5-shi basylym, ster.- M: "Akademia" baspa ortalyǵy, 2011-176 bet.*